

Dawid Makowski

Akademia Katolicka w Warszawie – Collegium Bobolanum, Polska

d.makowski472@gmail.com

ORCID: 0009-0003-6007-393

Ordo Missae z 1965 roku jako wyraz odnowy liturgicznej

Ordo Missae from 1965 as an Expression of Liturgical Renewal

ABSTRACT: This article shows the 1965 *Ordo Missae*, so-called “interim Mass rite,” as the first expression of the liturgical renewal made in accordance with the recommendations of the Constitution on the Sacred Liturgy. The “interim Mass” organically flowing from the old missal, had its own new rites resulting from the first implementation of the conciliar liturgical renewal. The aim of this article is to introduce and explain the changes in the order of the celebration of the Mass at that time. This approach to the conciliar liturgical renewal makes it possible to understand why the liturgical reform was introduced gradually and, at the same time, helps to see what the Church’s renewed liturgy was originally intended to be. In the introduction to the article the problem of the 1965 Mass is outlined, the rites of which are described in four sections. The first section shows the introductory rites; the second, the liturgy of the word; the third, the Eucharistic liturgy and the fourth deals with the concluding rites of the Mass. In conclusions, it is emphasised that the conciliar liturgical renewal preserved the hermeneutics of continuity with the old rites, while introducing changes resulting from the objectives of the Constitution on the Sacred Liturgy.

KEY WORDS: liturgy, liturgical renewal, 1965 Mass rite, *ordo missae*, interim rite, Holy Mass, Missal of Paul VI

ABSTRAKT: Prezentowana praca ukazuje *Ordo Missae* z 1965 r., tzw. „ryt przejściowy”, jako pierwszy wyraz odnowy liturgicznej dokonanej zgodnie z zaleceniami Konstytucji o liturgii świętej. „Msza pośrednia” organicznie wypływająca ze starego mszału posiadała swoje nowe, własne obrzędy będące wynikiem pierwszej implementacji założeń soborowej odnowy liturgicznej. Celem artykułu jest przybliżenie oraz wyjaśnienie zmian w ówczesnym porządku sprawowania Mszy Świętej. Takie ujęcie soborowej odnowy liturgicznej pozwala zrozumieć, dlaczego reforma liturgiczna przebiegała stopniowo, i jednocześnie pomaga dostrzec, jak początkowo miała wyglądać odnowiona liturgia Kościoła. We wstępie do artykułu zarysowano zagadnienie Mszy rytu z 1965 r., której obrzędy zostały opisane kolejno w czterech następnych

punktach. W pierwszym z nich ukazano obrzędy wstępne, w drugim liturgię słowa, w trzecim liturgię eucharystyczną, a czwarty traktuje o obrzędach zakończenia Mszy Świętej. W zakończeniu podkreślono, że soborowa odnowa liturgiczna zachowała hermeneutykę ciągłości z dawnymi obrzędami, a jednocześnie wprowadziła w nich zmiany wynikające z założeń Konstytucji o liturgii świętej.

SŁOWA KLUCZOWE: liturgia, odnowa liturgiczna, ryt z 1965 r., *ordo missae*, ryt przejściowy, Msza Święta, Mszał Pawła VI

Wstęp

Kościół podlega nieustannym zmianom, gdyż jest żywym organizmem¹. Dotyczy to w sposób szczególny liturgii, która na przestrzeni wieków przybierała różne formy, dzieląc się na rytury wchodzące w skład poszczególnych rodzin liturgicznych. Jedną z takich form liturgii był ryt z 1965 r., nazywany często „obrzędem przejściowym”, gdyż sprawowanie liturgii według niego – w pierwotnej formie – obowiązywało nieco ponad półtora roku². Nie oznacza to jednak, że zajmowanie się ową liturgią jest zbędne, ponieważ ryt ten w sposób szczególny wyrażał to, co zakładała soborowa Konstytucja o liturgii świętej³. Nie dziwią zatem słowa tych, którzy uważali tę formę Mszy Świętej za „wiosnę odnowy liturgicznej Kościoła”⁴. *Ordo Missae* z 1965 r. był bowiem bardzo podobny do Mszału z 1962 r., a co za tym idzie – także do pierwszego potrydenckiego wydania Mszału z 1570 r., dzięki czemu nowa forma liturgiczna organicznie wyrastała z dawnych obrzędów⁵. Można posłużyć się tutaj ewangelicznym stwierdzeniem, iż liturgia z 1965 r. zawierała w sobie obrzędy nowe i stare (por. Mt 13,52), przekazane jej przez tradycję liturgiczną

¹ Zob. Ioannes XXIII, „Ad moderatores iuventutis italicae Actionis Catholicae,” in *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*, seria I, vol. 1 (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1960), 10.

² Nowe *ordo missae* zostało wydane 27 I 1965 roku. Zob. Sacra Rituum Congregatio, „Decretum. Ordo Missae, «Ritus servandus in celebratione Missae» et «De defectibus in celebratione Missae occurrentibus» eduntur,” *Acta Apostolica Sedis* 57 (1965), 408–9.

³ Zob. Jeffrey Tucker, „The 1965 Ordo Missae,” July 21, 2007, <https://www.newliturgical-movement.org/2007/07/1965-missal-other-extraordinary-form.html>.

⁴ Zob. Stefan Cichy, „Odnowa liturgiczna Soboru Watykańskiego II. Rzeczy dokonane – idee przewodnie – perspektywy,” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 39, no. 1 (1986), 6, <https://doi.org/10.21906/rbl.1513>.

⁵ Zob. Charles Pope, „A Look at the ‘Actual Mass’ of Vatican II: The 1965 Missal,” <https://blog.adw.org/2015/01/a-look-at-the-actual-mass-of-vatican-ii-the-1965-missal/>.

Kościola, a także przywrócone lub zmodyfikowane przez Sobór Watykański II (1962–1965)⁶.

Temat liturgii z 1965 r. jest w polskiej literaturze teologicznej bardzo rzadko poruszany. O *Ordo Missae* z 1965 r. wspomina się raczej przy okazji ukazywania poszczególnych etapów reformy liturgicznej, nie poświęcając mu zbyt wiele uwagi. Taka sytuacja ma miejsce nie tylko w Polsce, lecz w ogóle na świecie⁷. O zmianach liturgicznych dokonanych w latach 1964–1965, a więc także o sposobie celebrowania Mszy Świętej w 1965 r., można dowiedzieć się przede wszystkim z opisu przebiegu reformy liturgicznej, który przedstawił abp Annibale Bugnini (1912–1982)⁸. Dostrzeżenie formy odnowionego rytu Mszy Świętej jest także możliwe dzięki lekturze komentarza do pierwszej instrukcji wykonawczej Carla Bragi (1927–2014)⁹. Na próżno jednak szukać w tych dziełach syntetycznego zestawienia zmian obrzędowych. Nie zawiera ich również opis historyczny przemian liturgicznych dokonany przez Roberta Cabié (1929–2017), który właściwie o istnieniu tej liturgii w ogóle nie wzmiankuje¹⁰. Wspomina o niej jednak Maurizio Barba, ukazując rewizję *ordo missae* na podstawie porównania rubryk obydwu obrzędów mszalnych¹¹. Tę metodę przedstawienia omawianego zagadnienia zastosowano w niniejszej publikacji.

Celem prezentowanego artykułu jest zatem ukazanie *Ordo Missae* z 1965 r. jako pierwszego wyrazu odnowy liturgicznej Kościoła, co ma prowadzić do dostrzeżenia praktycznej implementacji założeń soborowej Konstytucji o liturgii świętej w nowej księdze. Zostanie to uczynione w czterech etapach: pierwsza część ukáže obrzędy wstępne liturgii mszalnej (fragment Mszy katechumenów do kolekty włącznie), druga będzie poświęcona liturgii słowa (fragment Mszy katechumenów od liturgii słowa do modlitwy powszechnej włącznie), w trzeciej uwaga zostanie skupiona na liturgii eucharystycznej (fragment Mszy wiernych od ofiarowania do modlitwy po Komunii włącznie), a czwarta przedstawi

⁶ Zob. Alcuin Reid, „*Sacrosanctum concilium* and the Reform of the *Ordo Missae*,” *Antiphon* 10, no. 3 (2006), 287.

⁷ „O liturgii z 1965 r. prawie w ogóle się nie słyszy” (Tucker, „The 1965 *Ordo Missae*.”).

⁸ Zob. Annibale Bugnini, *The Reform of the Liturgy: 1948–1975*, trans. Matthew Joseph O’Connell (Collegeville, MN: Liturgical Press, 1990), 99–136.

⁹ Zob. Carlo Braga, „Commentary on the Instruction,” in *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the Sacred Liturgy*, ed. Annibale Bugnini and Carlo Braga (New York: Benziger, 1965), 327–424.

¹⁰ W jego pracy znajduje się jedynie wzmianka o innej formie komunikowania wiernych. Zob. Robert Cabié, *The Eucharist*, vol. 2 of *The Church at Prayer: An Introduction to the Liturgy*, trans. Matthew Joseph O’Connell (Collegeville, MN: Liturgical Press, 1985), 184–85.

¹¹ Zob. Maurizio Barba, *La riforma conciliare dell’«Ordo missae»: Il percorso storico-redazionale dei riti d’ingresso, di offertorio e di comunione* (Roma: CLV, 2008), 157–65.

obrzędy zakończenia (fragment Mszy wiernych do błogosławieństwa). Całość zamknie podsumowanie i wnioski wynikające z ukazania odnowionych obrzędów Mszy Świętej.

Obrzędy wstępne (Msza katechumenów)

Pierwsza zmiana w rubrykach, o której należy wspomnieć, to zastąpienie słowa „sacerdos” sformulowaniem „celebrans”, a także wyrazu „ministri” określeniem „circumstantes”¹². W ten sposób do rubryk zaadoptowano soborowe nauczanie o liturgii akcentujące jej wspólnotowy charakter¹³. Sformułowanie „circumstantes”, oznaczające dosłownie „tych, którzy stoją wokoło” (tzn. otaczających celebransa), przedstawiało zgromadzenie liturgiczne jako wspólnotę osób, którym przewodził kapłan składający Bogu dary wespół z całym ludem¹⁴. Miało się to uwidocznic zwłaszcza w tych liturgiach, które były sprawowane na ołtarzu oddalonym od ściany, kiedy to rzeczywiście zgromadzenie tworzyło półokrąg otaczający celebransa¹⁵. Dzięki temu możliwe było dostrzeżenie teologii zgromadzenia liturgicznego, będącego strukturą hierarchiczną, w którym osoby wyswięcone łączą się z niewyswięconymi, odnosząc się do nich bezpośrednio poprzez poszczególne dialogi, na które miał odpowiadać obecny podczas liturgii lud, a nie tylko ministrant w jego imieniu¹⁶. W ten sposób powrócono do wczesnochrześcijańskiego rozumienia akcji liturgicznej, gdyż pierwotni chrześcijanie pojmowali liturgię jako dzieło wspólne całego ludu, któremu przewodniczył

¹² Spośród wielu tekstów, wystarczy porównać pierwszą rubrykę obydwu *ordo missae*, którego wydanie z 1962 r. zawiera słowa „Sacerdos paratus...”, a wydanie z 1965 r. – „Celebrans, facta...”. Zob. *Missale Romanum ex Decreto SS. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*, Editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962), 216 (dalej: MR/62); *Ordo Missae*, Editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965), 1 (dalej: OM/65).

¹³ Zob. Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (1964), nr 27 (dalej: KL).

¹⁴ Zob. Fergus Ryan, *Canimus, Sine Fine Dicentes: The Origin and Development of the “Dialogue Mass” and Its Influence on the Preparation of the Missale Romanum of 1970* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2021), 198.

¹⁵ Zob. Louis Bouyer, *Liturgie und Architektur* (Freiburg im Breisgau: Johannes Verlag, 1993), 54.

¹⁶ Dawniej akcent był nieco inny. Otóż liturgię pojmowano nie tyle jako działanie wspólne kapłana i ludu, ale raczej jako czynność kapłana sprawowaną w imieniu ludu. Zob. Arthur Roche, “The Roman Missal of Saint Paul VI: A Witness to Unchanging Faith and Uninterrupted Tradition,” *Notitiae* 56 (2020), 255.

kapłan¹⁷. Było to więc wyjście naprzeciw oczekiwaniom Konstytucji o liturgii świętej pragnącej powrotu do źródeł¹⁸.

W kwestii poszczególnych modlitw wchodzących w skład obrzędów sprawowanych u stopni ołtarza na uwagę zasługuje usunięcie w oracjach u stopni ołtarza Psalmu 42, niegdyś odmawianego przez kapłana i asystę, nim ten podążył do ołtarza, by go ucałować¹⁹. Zapewne zrezygnowanie z umieszczenia tej modlitwy w obrzędach u stopni ołtarza wynikało z tego, że tę część uznano za zbędny dodatek do obrzędów, gdyż kwintesencją całego Psalmu 42 był werset: „Et introibo ad altare Dei: ad Deum qui laetificat iuventutem meam”²⁰. Słowa te wcześniej stanowiły także antyfonę do tego psalmu, którą zdecydowano się zachować²¹. W ten sposób powrócono do stanu sprzed XVI w., kiedy to w modlitwach u stopni ołtarza nie występował ten psalm, gdyż został on włączony do celebracji w dojrzałym średniowieczu, gdy poszczególne elementy przygotowania kapłańskiego do sprawowania Mszy Świętej zaczęły być umiejscawiane w ramach obrzędów mszalnych²². To działanie sprawiło, że obrzędy wchodzące w skład modlitw u stopni ołtarza przysłoniły pierwotne znaczenie introitu, któremu chciano przywrócić jego dawne, właściwe miejsce²³. Realizując więc soborowy postulat oczyszczenia liturgii z tego, co zostało do niej przyłączone w ciągu wieków jako zbędny dodatek, niektóre liturgie z 1965 r. (tj. te, przed którymi opuszczano większość modlitw u stopni ołtarza ze względu na sprawowanie ich np. po procesji), zyskały formę obrzędów wstępnych znanych jeszcze przed panowaniem Karola Wielkiego (†814)²⁴.

Poza zmianą tego obrzędu modlitwy u stopni ołtarza odbywały się tak jak dawniej. Kapłan wykonywał znak krzyża, odmawiał antyfonę dawniej

¹⁷ Zob. Joseph Andreas Jungmann, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, trans. Teresa Lubowiecka (Kraków: Tyniec – Wydawnictwo Benedyktynów, 2013), 39.

¹⁸ Zob. KL 50.

¹⁹ Dawniej kapłan czynił znak krzyża, wygłaszał antyfonę i odmawiał na przemian z asystą Psalm 42. W rycie z 1965 r. antyfona wprawdzie pozostała, ale zniknął Psalm 42. Zob. MR/62 216; OM/65 1.

²⁰ Soborowa konstytucja postulowała opuszczenie w liturgii tego, co w ciągu wieków zostało dodane jako powtórzenie lub zbędny dodatek. Zob. KL 50.

²¹ Zob. OM/65 1.

²² Zob. Vincenzo Raffa, *Liturgia eucaristica: Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica* (Roma: Centro Liturgico Vincenziano, 1998), 115.

²³ Zob. Theodore Schnitzler, “The Revision of the Order of the Mass,” in *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the Sacred Liturgy*, ed. Annibale Bugnini and Carlo Braga (New York: Benziger, 1965), 138.

²⁴ Zob. Josef Andreas Jungmann, *El sacrificio de la misa: Tratado histórico-litúrgico* (Madrid: Editorial Católica; Herder, 1951), 378.

istniejącego psalmu (*Introibo*), wzywał pomocy Pańskiej (*Adiutorium*), odmawiał spowiedź powszechną (*Confiteor*), ministrant lub lud prosił Boga o miłosierdzie nad kapłanem (*Misereatur*), wierni odmawiali swoją spowiedź powszechną (*Confiteor*), kapłan modlił się do Boga o miłosierdzie nad nimi (*Misereatur*) i udzielał odpuszczenia grzechów powszednich (*Indulgentiam*), a następnie występował dialog pomiędzy kapłanem a ludem (*Deus, tu conversus*), po którym celebrans wstępował do ołtarza, odmawiając stosowną modlitwę (*Aufer a nobis*), po której odmawiał kolejną orację i całował ołtarz (*Oramus te*)²⁵. W szczególnym przypadku kapłan mógł jednak opuścić wszystkie modlitwy u stopni ołtarza i rozpocząć sprawowanie liturgii od ucałowania ołtarza, ale mogło to mieć miejsce tylko wtedy, gdy Mszę Świętą poprzedzała jakaś inna czynność liturgiczna²⁶.

W Mszach śpiewanych (*in Missa cantata*) i recytowanych z udziałem ludu (*in Missis lectis cum populo*), po ucałowaniu ołtarza, kapłan miał podejść do pulpitu lub miejsca przewodniczenia, chyba że w danym kościele jeszcze takiego nie było – wówczas miał pozostać do kolekty przy ołtarzu, aby z jednego z tych miejsc sprawować dalsze obrzędy wstępne Mszy Świętej²⁷. Zmieniono przy tym wytyczne dawnego *ordo missae*, zgodnie z którym kapłan miał pozostawać ciągle przy ołtarzu²⁸. W ten sposób zrealizowano soborowy postulat wyraźnego oddzielenia liturgii słowa od liturgii eucharystycznej, wyrażany poprzez osobne miejsca celebracji²⁹. Obecność pulpitu w liturgii mszalnej przed reformy trydenckiej nie była niczym dziwnym, gdyż często na takich przedmiotach stawiano księgi służące do odmawiania z nich poszczególnych modlitw³⁰.

Nowe *ordo missae* wskazywało także na to, że części, które były śpiewane lub recytowane przez scholę albo lud (antyfony, części stałe itp.), nie powinny być powtarzane prywatnie przez celebransa³¹. Wskazano tylko na to, że jedynie kapłan celebrujący mógł intonować hymn anielski (*Glória*), jeśli ten śpiew był przypisany do dnia, w którym sprawował liturgię mszalną³². W ten

²⁵ Zob. OM/65 1–4. Zatem poza opuszczeniem Psalmu 42 oraz rubryk dotyczących tego psalmu, a także zminimalizowaniu antyfon tej modlitwy z dwóch do jednej, obrzędy wstępne w aspekcie modlitw u stopni ołtarza nie uległy zmianie.

²⁶ Zob. OM/65 5.

²⁷ Zob. OM/65 7.

²⁸ Zob. MR/62 217.

²⁹ Zob. KL 56.

³⁰ Kazimierz Dullak, „Stół czy stoły Słowa Bożego?,” *Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie*, no. 21 (2014), 242.

³¹ Zob. OM/65 8.

³² Zob. OM/65 10. Warto odnotowania jest tu opuszczenie rubryk o gestach rąk na początku i na końcu odmawiania tego hymnu (dawniej na początku kapłan rozkładał je, wznosił

sposób dowartościowano funkcje liturgiczne wiernych świeckich, a także postawiono na wspólnotową celebrację obrzędów liturgicznych³³.

W Mszach uroczystych (*in Missa solemni*) i śpiewanych (*in Missa cantata*), jeśli używano kadzidła, dokonywano zasypania kadzidła i okadzenia ołtarza, a następnie diakon lub ministrant (zależnie od Mszy) dokonywał okadzenia kapłana³⁴. Działo się to dokładnie tak jak w dawnej liturgii³⁵.

Po okadzeniu albo – gdy go nie było – po przyjsciu celebransa do pulpitu (tudzież dojściu do ołtarza, gdy w kościele nie było miejsca przewodniczenia), chór lub lud odmawiał wspólnie z kapłanem introit, na początku którego nie dokonywano znaku krzyża³⁶. W ten sposób opuszczono to, co stało się powtórzeniem (znak krzyża wykonywano wszakże już na początku liturgii)³⁷. Następnie odmawiano wezwania do Chrystusa Pana (*Kyrie*)³⁸. Jeśli liturgia dnia to przewidywała, modlono się hymnem anielskim (*Glória*), opuszczając w niej wszystkie dawniej istniejące gesty rąk oraz pokłony³⁹. Wydaje się, że nieobecność tych elementów w tej modlitwie wynikała z zamiaru uproszczenia obrzędów⁴⁰. Chciano bowiem, aby ceremonie były szlachetnie proste⁴¹. To założenie było podyktowane tym, że ceremonie kościelne, początkowo jasne i proste, w ciągu wieków zostały tak rozbudowane, iż ciężko było już dostrzec ich istotę⁴².

Na końcu obrzędów wstępnych celebrans odmawiał modlitwę kolekty w zwykły sposób, lecz jeśli przebywał dotąd przy pulpicie, opuszczał ucałowanie ołtarza⁴³.

i składał, gdy intonował hymn; na końcu zaś wykonywano znak krzyża) oraz o pokłonach (dawniej czynionych w sześciu miejscach hymnu): „Postea in medio altaris extendens et iungens manus, caput quae liquantulum inclinans, dicit, si dicendum est, Glória in excelsis Deo, et prosequitur iunctis manibus. Cum dicit Adorámus te, Grátias Gimu tibi, et Iesu Christe, et Súscipe deprecationem, inclinat caput: et in fine dicens: Cum Sancto Spírítu, signat se a fronte ad pectus” (MR/62 217).

³³ Zob. KL 27–30.

³⁴ Zob. OM/65 6.

³⁵ Zob. MR/62 217.

³⁶ Zob. OM/65 8.

³⁷ Zob. KL 50.

³⁸ Zob. OM/65 9.

³⁹ Zob. OM/65 10–11.

⁴⁰ Zob. KL 50.

⁴¹ Zob. KL 34.

⁴² Zob. Pierre Jounel, “Sacramentals and Blessings,” in *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the sacred liturgy*, ed. Annibale Bugnini and Carlo Braga (New York: Benziger, 1965), 189–90.

⁴³ Zob. OM/65 11.

Liturgia słowa (Msza katechumenów)

Liturgia słowa pod kątem kolejności sprawowanych obrzędów była prawie w całości tożsama z *ordo missae* Mszału Jana XXIII (1881–1962)⁴⁴. Na początku odczytywano lekcję (*Epistola*), później wykonywano śpiew międzylekcyjny (*Graduale, Tractus vel Allelúia cum verso, aut Sequentia*), kapłan odmawiał modlitwę przygotowawczą do proklamacji Ewangelii (*Munda cor, Iube et Dómine, benedicere*)⁴⁵ i wygłaszano Ewangelię⁴⁶.

W liturgii mszalnej z 1965 r. występowała obowiązkowa w niedziele i święta w Mszach z udziałem ludu homilia (*Homilia*), o której obligatoryjnej obecności w obrzędzie mszalnym nie wspominały normy z 1962 roku⁴⁷. Została ona dołączona do Mszy Świętej ze względu na życzenie Konstytucji o liturgii świętej, która postulowała, by w liturgii znalazło się miejsce na wyjaśnienie świętych tekstów, tajemnic wiary i norm życia chrześcijańskiego⁴⁸. W ten sposób powrócono do dawnej praktyki chrześcijańskiej, znanej ojcom Kościoła, w myśl której głoszone ludowi nauki podczas trwania celebracji liturgicznej⁴⁹. Homilia jest bowiem jedną z najstarszych części liturgii mszalnej⁵⁰.

⁴⁴ Warto przy tym wspomnieć o modyfikacji dotyczącej lekcjonarza mszalnego, na mocy której ustalono nowy porządek czytań w liturgii za zmarłych (*Missa pro defunctis*) oraz w Mszach celebrowanych w święta pierwszej oraz drugiej klasy. Zmieniono także czytanie soboty po III niedzieli Wielkiego Postu, wprowadzając w miejsce czytania o Zuzannie (Dn 13,1–9.15–17.19–30.33–62) lekcję z Listu św. Pawła Apostoła do Efezjan (6,10–17). Jednakże dokonano tego dopiero w październiku 1965 r., a więc kilka miesięcy po wydaniu odnowionego *ordo missae*. Zob. Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia, “Epistola in Missa Sabbati post Dominicam Tertiam in Quadragesima substituenda est per Epistolam Dominicæ XXI Pentec.,” *Wrocławskie Wiadomości Diecezjalne* 20 (1965), 15–16; Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia, “Ordo Lectionum per ferias,” *Notitiae* 2, no. 13 (1966), 6. Zmianie uległy także wszystkie teksty liturgii słowa z Mszy Świętej w obchód wotywy drugiej klasy św. Benedykta, którego celebrowanie zostało przeniesione na 11 lipca. Dokonanego tego 26 V 1965 roku. Zob. Sacra Rituum Congregatio, “Decretum pro Dioecesium Europae. Missa propria de S. Benedicto Abbate, Europae Patrono, probatur et editur,” *Acta Apostolica Sedis* 57 (1965), 542–44. Wszystkie te zmiany były podyktowane życzeniem lepszego doboru odczytywanych w liturgii perykop Pisma Świętego, poprzez które można byłoby w jeszcze lepszy sposób otworzyć wiernym skarbiec biblijny. Zob. KL 51.

⁴⁵ Gdy w liturgii brał udział diakon, modlitwa ta była wypowiedziana przez niego, a następnie dokonywano obrzędu błogosławieństwa diakona przed odczytaniem Ewangelii (*Dóminus sít*). Zob. MR/62 219.

⁴⁶ Zob. MR/62 219; OM/65 12–17.

⁴⁷ Zob. OM/65 17.

⁴⁸ Zob. KL 52.

⁴⁹ Zob. Raffa, *Liturgia eucaristica*, 290.

⁵⁰ Zob. François Amiot, *Missa e sua história* (São Paulo: Flamboyant, 1958), 54.

Soborowa Konstytucja o liturgii świętej postulowała także włączenie do Mszy Świętej modlitwy powszechnej (*Oratio universalis*), która znalazła się w obrzędzie mszalnym liturgii z 1965 roku⁵¹. Modlitwa ta miała być odmawiana pomiędzy wyznaniem wiary (*Credo*) a antyfoną na Ofiarowanie (*Antiphona ad Offertorium*)⁵². Jej powrót w ramy celebracji, podobnie jak przywrócenie homilii, był podyktowany powrotem do źródeł kultu chrześcijańskiego⁵³. Wszak modlitwa powszechna była znana liturgii rzymskiej do VIII w., kiedy to zaniknęła, pozostając jedynie w formie litanijnych wezwań uroczystej oracji wielkopiątkowej⁵⁴.

Pomiędzy dwoma wydaniem *Mszалу Rzymskiego*, które dzieliły trzy lata, niewątpliwa różnica dotyczyła osoby odczytującej lekcje mszalne przed Ewangelią w liturgii śpiewanej (*Missa cantata*) lub recytowanej (*Missa lecta*). W dawnym obrzędzie Mszy Świętej nie zamieszczono wzmianki o osobie odczytującej lekcję z prorocstwa lub listu Apostoła, ale ze wskazań ówczesnego *Ritus Servandus* można się dowiedzieć, że ta funkcja należała do samego celebransa lub – jak wskazywało *Rubricae Generalis Missalis Romani* – do wyświęconego lektora⁵⁵. Odnowione *ordo missae* oprócz lektora dopuszczało do odczytania lub odśpiewania lekcji mszalnej także zdanego do wykonania tej czynności ministranta (*competente ministrante*)⁵⁶. W ten sposób dowartościowano służbę liturgiczną ministrantów, o czym wspominała soborowa Konstytucja o liturgii świętej⁵⁷. Zachowano jednak zwyczaj, że w Mszach uroczystych (*Missa solemni*) lekcję przed Ewangelią powierzano subdiakonowi, który po jej odczytaniu otrzymywał od celebransa błogosławieństwo. Wyjątek stanowiła tu tylko Msza za zmarłych (*Missa pro defunctis*), podczas której subdiakon nie otrzymywał wspomnianego błogosławieństwa⁵⁸. Warte odnotowania jest tu także to, że celebrans błogosławił subdiakona na siedząco przy miejscu przewodniczenia⁵⁹.

Wspomniano wyżej, że odnowiony obrzęd mszalny dopuszczał ministrantów-laików do odczytywania lekcji mszalnych, przez co dowartościował ich służbę

⁵¹ Zob. MR/62 53; OM/65 17.

⁵² Zob. OM/65 18.

⁵³ Zob. Michael Kunzler, *Liturgia Kościoła*, trans. Lucjan Balter (Poznań: Pallottinum, 1999), 347–48.

⁵⁴ Zob. Raffa, *Liturgia eucaristica*, 307.

⁵⁵ Zob. *Ritus Servandus in celebratione Missae*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962), V, 1; *Rubricae Generalis Missalis Romani*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962), 514.

⁵⁶ Zob. OM/65 14.

⁵⁷ Zob. KL 29.

⁵⁸ Zob. OM/65 13.

⁵⁹ Zob. OM/65 13.

przy ołtarzu, wskazując na wspólnotowy wymiar celebracji Eucharystii⁶⁰. Jednakże dokonało się to nie tylko względem ministrantów, ale także w odniesieniu do członków chórów i scholi (śpiewających mężczyzn i kobiet), którym powierzano wykonanie w liturgii słowa śpiewu międzylekcyjnego⁶¹. W ten sposób ukazano, że członkowie zespołów śpiewaczych naprawdę wykonują rzeczywistą funkcję liturgiczną, która nie jest dodatkiem, ale integralną częścią liturgii⁶². Właśnie dlatego wskazano, że kapłan nie ma powtarzać prywatnie tego, co na głos zostało wyśpiewane wobec całego zgromadzenia⁶³.

Ze względu na podzielenie przestrzeni prezbiterium na trzy miejsca, przy których można było sprawować poszczególne obrzędy mszalne, nowe *ordo missae* zawierało w sobie szczegółowy opis przemieszczania się kapłana, diakona, subdiakona i lektora przed podejściem do miejsca wygłaszania słowa Bożego i po odejściu od niego⁶⁴. Czytania można było bowiem wygłaszać także z ambony⁶⁵. Ważne tu było zwrócenie się w stronę zgromadzonego ludu⁶⁶. Wyjątkiem była tylko Msza sprawowana bez ludu (*Missa privata*), w której celebrans miał odczytywać lekcję po prawej stronie ołtarza, stając zwrócony do księgi⁶⁷. Zmiana miejsca celebracji liturgii słowa była podyktowana życzeniem Soboru Watykańskiego II, który pragnął uwidocznienia właściwego znaczenia poszczególnych obrzędów liturgicznych w celu ułatwienia wiernym udziału w poszczególnych ceremoniach⁶⁸. Zgodnie też z notą soborową, liturgia bez udziału wiernych (*Missa sine populo*) nie miała podlegać powyższym modyfikacjom miejsca celebracji⁶⁹.

Jako że zalecane było, aby podczas liturgii słowa w Mszy uroczystej i śpiewanej (*Missa solmenis et Missa cantata*) celebrans pozostawał na swoim miejscu przy pulpicie i nie proklamował czytań mszalnych, powierzając to zadanie innym,

⁶⁰ Zob. KL 27.

⁶¹ Zob. OM/65 14.

⁶² Zob. KL 29.

⁶³ Zob. OM/65 14.

⁶⁴ Zob. OM/65 13–16.

⁶⁵ Aczkolwiek *ordo* zezwalało na odczytywanie ich z innego miejsca przez odpowiednią osobę (kapłana, subdiakona, lektora czy ministranta), która stała zwrócona do wiernych, trzymała w dłoniach księgę i proklamowała z niej czytanie. Zob. OM/65 14. Tym miejscem mogła być na przykład balustrada (tzw. balaski). Zob. *Ritus Servandus in celebratione Missae*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965), 41.

⁶⁶ Zob. OM/65 14.

⁶⁷ Zob. OM/65 14. Taka praktyka była powszechna w liturgii sprawowanej z ksiąg z 1962 roku. Zob. MR/65 219.

⁶⁸ Zob. KL 50.

⁶⁹ Zob. KL 49.

zmianie uległa także kwestia zasypania kadzidła przed Ewangelią, które to jednak nie występowało podczas Mszy za zmarłych (*Missa pro defunctis*)⁷⁰. Dawniej celebrans przy pomocy diakona i subdiakona zasypywał kadzidło stojąc z boku ołtarza⁷¹. W odnowionej liturgii miał tego dokonać przy miejscu przewodniczenia, zasypując żar na siedząco⁷². W tej pozycji ciała miał także pobłogosławić diakona mającego wygłosić słowa Ewangelii⁷³. Obrzęd ten wykonywano po zasypaniu kadzidła do kadzielnicy, gdy diakon udał się do ołtarza, zabrał stamtąd Ewangeliarz, odmówił modlitwę przygotowawczą (*Munda cor*) i przybył do kapłana, prosząc go o błogosławieństwo (*Iube*), które otrzymywał (*Dominus sit*)⁷⁴. Obrzęd przygotowania do wygłoszenia Ewangelii, poza kwestią zasypania kadzidła, był tożsamy z dawnym *ordo missae*, podobnie jak cała ceremonia proklamacji Ewangelii, poza jej miejscem⁷⁵. Wyjątkiem tu było tylko zniesienie zwyczaju okadzania kapłana po odczytaniu Ewangelii⁷⁶. Wynikało to z chęci uproszczenia ceremonii liturgicznych i wyzbycia się tego, co w ciągu wieków stało się zbędnym dodatkiem⁷⁷.

Odczytywanie Ewangelii przez kapłana-celebransa w liturgii bez udziału diakona (*Missa cantata et lecta*) odbywało się tak samo jak dawniej. Ewentualne różnice wynikały tylko z faktu, że celebrans podążał do ołtarza z miejsca przewodniczenia⁷⁸. Również w liturgii sprawowanej bez udziału ludu (*Missa sine populo, seu Missa privata*) cały obrzęd proklamacji Ewangelii, jak i całej liturgii słowa nie ulegały zmianom⁷⁹. Wyjątki dotyczyły tylko Mszy za zmarłych (*Missa pro defunctis*), w której nie stosowano kadzidła i świec, nie odmawiano modlitwy błogosławieństwa (*Iube*) oraz na koniec nie całowano księgi⁸⁰. Jednakże takie same wskazania były obecne w przepisach z 1962 roku⁸¹.

Dwoma nowymi obrzędami liturgii słowa stały się homilia i modlitwa powszechna. Obydwie części występowały we wskazanej kolejności po Ewangelii, lecz pomiędzy nimi występowało wyznanie wiary, jeśli było przypisane

⁷⁰ Zob. OM/65 13.

⁷¹ Zob. MR/62 219.

⁷² Zob. OM/65 12.

⁷³ Zob. OM/65 13.

⁷⁴ Zob. OM/65 13.

⁷⁵ Zob. MR/62 219.

⁷⁶ Zob. OM/65 11.

⁷⁷ Zob. KL 50.

⁷⁸ Zob. OM/65 14.

⁷⁹ Zob. OM/65 15.

⁸⁰ Zob. OM/65 16.

⁸¹ Zob. MR/65 219.

do danej Mszy⁸². Homilia mogła być wygłaszana przez celebransa z miejsca przewodniczenia, ambony, balustrady lub przed ołtarza⁸³. Z tych samych miejsc celebrans mógł przewodniczyć modlitwie powszechnej, której sprawowanie było następujące: kapłan pozdrowiał lud (*Dóminus vobiscum*) i wzywał do modlitwy (*Orémus*), a następnie wygłaszano prośby, po których celebrans odmawiał zakończenie tej oracji⁸⁴. Co ważne, jeśli celebrans znajdował się przy ołtarzu, to wówczas przed pozdrowieniem wiernych całował święty stół, w innym przypadku gest ten był pomijany⁸⁵. W ten sposób dołączono do liturgii dwa nowe obrzędy postulowane do wprowadzenia w ramy Mszy Świętej przez zgromadzenie soborowe⁸⁶.

Odmawianie wyznania wiary (*Credo*), gdy było ono przypisane, odbywało się tak jak dawniej. Zaznaczono przy tym, że miał je intonować kapłan i wykonywać z całym zgromadzeniem⁸⁷. Opuszczono jednak rubrykę o gestach rąk, skłonach i przyklęknięciach podczas recytowania lub śpiewania wyznania wiary⁸⁸.

Liturgia eucharystyczna (Msza wiernych)

Obrzędy liturgii eucharystycznej były w większości tożsame z tymi, które występowały w Mszałe z 1962 roku⁸⁹. Większość różnic polegała raczej na opuszczeniu pewnych gestów, gdyż z obowiązujących modlitw nie rezygnowano. Pierwszym

⁸² Zob. KL 52–53.

⁸³ Zob. OM/65 17.

⁸⁴ Zob. OM/65 18. Należy przy tym zauważyć, że w 13 I 1965 r., a więc jeszcze przed wydaniem nowego obrzędu Mszy Świętej, opublikowano księgę modlitw powszechnych. Zawierała ona w sobie schematy tych oracji, które miały stanowić zarówno wzór, jak i pomoc w tworzeniu nowych wezwań w potrzebach lokalnej wspólnoty. Zob. *Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia, De oratione communi seu fidelium* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1966).

⁸⁵ Zob. OM/65 18.

⁸⁶ Zob. KL 52–53.

⁸⁷ Zob. OM/65 17.

⁸⁸ Dawniej celebrans, intonując wyznanie wiary, rozkładał i wznosił ręce, a następnie je łączył. Na końcu wszyscy wykonywali znak krzyża. Natomiast podczas samej modlitwy dokonywano pochylenia głowy oraz przyklęknięcia: „Deinde ad medium altaris extendens, elevans et iungens manus, dicit, si dicendum est, Credo in unum Deum, et prosequitur iunctis manibus. Cum dicit Deum, caput cruci inclinat: quod similiter facit, cum dicit Iesum Christum, et simul adoratur. Ad ilia autem verba Et incarnatus est, genuflectit usque dum dicatur Et homo actus est. In fine ad Et vitam venturi saeculi, signat se signo crucis a fronte ad pectus” (MR/62 220).

⁸⁹ Zob. MR/62 220–322.

obrzędem liturgii eucharystycznej była zatem antyfona na przygotowanie darów (*Antiphona ad Offertorium*), którą wykonywała schola lub lud, śpiewając lub recytując konkretny fragment Pisma Świętego⁹⁰. Ponieważ położono nacisk na wspólnotowy wymiar celebracji, kapłan nie miał tej antyfony powtarzać prywatnie⁹¹. Następnie przygotowywano i ofiarowywano patenę oraz kielich, czyniąc wszystko tak jak to miało miejsce przed reformą⁹². Ofiarowano więc chleb na patenie (*Súscipe*), umieszczano w kielichu wino z wodą (*Deus, qui humánae*) i go ofiarowano (*Offérimustibi*), odmawiano specjalną modlitwę prośby o przyjęcie darów (*In spírítu*), błogosławiono dary (*Veni, sanctificátor*), dokonywano zasypania kadzidła (*Per intercessiónem*) i okadzenia (*Incensum, Dirigátur et Accéndat*), obmywano ręce (*Lavábo*), odmawiano modlitwę do Trójcy Świętej (*Súscipe, sancta Trínitas*), całowano ołtarz i pozdrawiano wiernych (*Oráte frátres*), a następnie odmawiano sekretę⁹³. Jediną zmianą, którą tutaj zastosowano, było wskazanie na to, że sekreta, zwana już modlitwą nad darami (*oratio super oblata*), miała być odmawiana na głos⁹⁴. Zdaje się, że ta modyfikacja wynikała z chęci ujednoczenia sposobu odmawiania przez kapłana modlitw prezydencjalnych, które lud miał słyszeć i rozumieć⁹⁵. Tym samym powrócono do dawnej praktyki mającej miejsce w Kościele do przełomu VII i VIII w., kiedy to modlitwę nad darami odmawiano na głos⁹⁶. Natomiast sama nowa nazwa tej oracji pochodziła z *Sakramentarza Gregoriańskiego* (koniec VI w.)⁹⁷. Poprzez zmianę nazwy oraz sposobu wykonywania tej oracji zrealizowano po raz kolejny soborowy postulat powrotu do źródeł⁹⁸.

Odmawianie prefacji (*praefatio*) pozostało bez zmian, tak samo jak wieńcząca ją część stała liturgii, którą celebrował wykonać wspólnie z ludem lub scholą⁹⁹. Zachowano przy tym wszystkie gesty rąk z dawnego *ordo missae*¹⁰⁰. Liczba prefacji nie uległa zmianie¹⁰¹.

⁹⁰ Zob. OM/65 19.

⁹¹ Była to różnica względem dawnego obrzędu, w którym kapłan miał to czynić. Zob. MR/62 220.

⁹² Zob. MR/62 220–21; OM/65 20–30.

⁹³ Zob. OM/65 20–29.

⁹⁴ Zob. OM/65 30.

⁹⁵ Zob. KL 21, 49.

⁹⁶ Zob. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, 347–48.

⁹⁷ Zob. Raffa, *Liturgia eucaristica*, 307.

⁹⁸ Zob. KL 50.

⁹⁹ Zob. OM/65 31.

¹⁰⁰ Zob. MR/62 222.

¹⁰¹ Było ich w sumie piętnaście. Zob. MR/62 284–98.

Kanon mszalny (*Canon missae*) pozostawał w dalszym ciągu jeden, niezmienny¹⁰². Różnice w sposobie odmawiania modlitwy eucharystycznej były niewielkie. Należy tu wspomnieć o doksologii końcowej (*Per ipsum*), której treść się nie zmieniła, ale obrzędy jej towarzyszące uległy modyfikacji. Otóż odtąd kapłan opuszczał wszystkie znaki krzyża podczas jej odmawiania, ponieważ od początku miał trzymać w dłoniach hostię i kielich, które podnosząc, na głos odmawiał lub śpiewał słowa wspomnianej doksologii¹⁰³. Dawniej bowiem kapłan podnosił kielich i hostię dopiero pod koniec doksologii, ponieważ podczas niej wykonywał w sumie pięć znaków krzyża¹⁰⁴. Ten sposób sprawowania małej doksologii był znany Kościołowi prawdopodobnie od XII wieku¹⁰⁵. Wcześniej sprawowano ją w sposób znany rytowi z 1965 roku¹⁰⁶. Zatem omawiana liturgia po raz kolejny powróciła do źródeł, oczyszczając obrzędy z naleciałości wieków i odsłaniając tym samym ich prawdziwą istotę¹⁰⁷.

Warto przy tym wspomnieć, że wydana 7 III 1965 r. nowa księga kanonu mszalnego zawierała w sobie w sumie pięć części zmiennych (*Cimmunicantes*) na poszczególne dni: Narodzenia Pańskiego (i oktawy), Objawienia Pańskiego, od Wigilii Paschalnej do Soboty Białej, Wniebowstąpienia Pańskiego, od Wigilii Zesłania Ducha Świętego do następującej soboty¹⁰⁸. W księdze tej umieszczono także specjalną formułę od wspomnienia świętych aż do konsekracji (włącznie) na liturgię Mszy Wieczery Pańskiej¹⁰⁹. Zgodnie z wydanymi wówczas zapisami nutowymi modlitwy eucharystycznej niektóre części kanonu wolno było śpiewać wedle przedstawionej melodii (*Hanc igitur, Quam oblationem, Símili modo, Unde et mémores, Supra quae* oraz *Súpplices*)¹¹⁰. W ten sposób forma odmawiania kanonu mszalnego różniła się od dawnej praktyki¹¹¹. Jednakże treść (poza kilkoma nowymi wstawkami na poszczególne obchody liturgiczne) nie uległa zmianie, przez co wiernie została zachowana istota obrzędu¹¹².

¹⁰² Zob. OM/65 32–45.

¹⁰³ Zob. OM/65 45.

¹⁰⁴ Zob. MR/62 311.

¹⁰⁵ Zob. Amiot, *Missa e sua história*, 99.

¹⁰⁶ Zob. Roman Michałek, "Zmiany obrzędowe wprowadzone przez instrukcję do konstytucji o św. liturgii z 26 IX 1964," *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 18, no. 5 (1965), 287, <https://doi.org/10.21906/rbl.3021>.

¹⁰⁷ Zob. KL 34, 50.

¹⁰⁸ Zob. *Canon Missalis*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965).

¹⁰⁹ Zob. *Canon Missalis* (1965).

¹¹⁰ Zob. *Cantus pro concelebratione*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965).

¹¹¹ Dawniej kapłan odmawiał kanon mszalny szeptem: „Sacerdos [...], dicit secreto” (MR/62 299).

¹¹² Zob. KL 50.

Obrzędy komunijne rozpoczynały się od *Modlitwy Pańskiej* (*Pater noster*) poprzedzonej wezwaniem (*Orémus. Precéptis salutáribus*), śpiewanym lub wygłaszanym przez kapłana donośnym głosem¹¹³. Ceremonie te były sprawowane następująco: kapłan wygłaszał wezwanie jak dawniej, a następnie wspólnie z ludem odmawiał modlitwę¹¹⁴. Z tego względu nastąpiło opuszczenie słowa „amen” w *Modlitwie Pańskiej*¹¹⁵. Modyfikacja ta wynikała z chęci włączenia ludu w poszczególne modlitwy mszalne¹¹⁶.

Embolizm (*Líbera nos*), wygłaszany dawniej szeptem, miał być odtąd odmawiany na głos lub śpiewany¹¹⁷. Zmieniły się także gesty rąk celebransa podczas odmawiania tej modlitwy. Odtąd kapłan miał przez całą modlitwę mieć rozłożone dłonie¹¹⁸. Zmiana pozycji rąk następowała dopiero pod jej koniec, gdy kapłan po przyklęknięciu łamał hostię nad kielichem¹¹⁹. W ten sposób uproszczono obrzędy, czego wymagała soborowa odnowa liturgiczna¹²⁰.

Obrzęd czynienia znaków hostią nad kielichem (*Pax Dómini*) i mieszania postaci (*Hec commíxtio*) pozostały bez zmian. To samo dotyczyło ostatniej części stałej Mszy Świętej (*Agnus Dei*), którą miano jednak odmawiać wspólnie¹²¹. Było to podyktowane stawianiem na wspólnotowy charakter celebracji¹²². Zachowano przy tym rubrykę, że w Mszach ofiarowanych za zmarłych (*in Missis defunctorum*) zmieniała się końcówka akklamacji z: „Miserére nobis” na: „Dona eis réquiem”, a także: „Dona nobis pacem” na: „Dona eis requiem sempitérnam”¹²³. Warto przy tym nadmienić, że nadal miano się uderzać w piersi za każdym razem, gdy wypowiadano początek akklamacji¹²⁴. Opuszczono jednak gest pochylecia głowy względem Najświętszego Sakramentu przez kapłana w liturgii, podczas której omawiana akklamacja była wykonywana przez scholę lub lud, pozostawiając ten gest tylko w tych formach celebracji, gdy sam

¹¹³ Zob. OM/65 46.

¹¹⁴ Zob. MR/62 312–13; OM/65 46.

¹¹⁵ Zob. OM/65 46.

¹¹⁶ Zob. KL 30.

¹¹⁷ Zob. MR/62 316; OM/65 47.

¹¹⁸ Zob. OM/65 47. W dawnym *ordo missae* polecano mu trzymać prawą dłońią patenę, którą podczas embolizmu całował. Zob. MR/62 316.

¹¹⁹ Zob. OM/65 47. Obrzęd ten był sprawowany tak samo jak dawniej. Zob. MR/62 316.

¹²⁰ Zob. KL 50.

¹²¹ Zob. OM/65 49.

¹²² Zob. KL 27.

¹²³ Zob. MR/62 318; OM/65 50.

¹²⁴ Zob. OM/65 49.

kapłan rozpoczął odmawianie tej modlitwy¹²⁵. W ten sposób obrzęd został uproszczony¹²⁶.

Obrzęd przygotowania do przyjęcia Komunii Świętej składający się z trzech modlitw (*Dómine Iesu Christe, qui dixisti; Dómine Iesu Christe, Fili Dei; Percéptio Córporis*), przekazaniu znaku pokoju w liturgiach solennych (*Pax*) oraz formuł towarzyszących przyjęciu Najświętszego Sakramentu przez kapłana (*Panem caléstem; Dómine, non sum dignus; Corpus Dómini: Quid retribuam; Sanguis Dómini*) pozostawał bez zmian względem poprzedniego wydania *Mszалу Rzymskiego*¹²⁷. W ten sposób zachowano dawne ceremonie¹²⁸.

Zmianie natomiast podlegał ryt udzielania Komunii Świętej wiernym, który *de facto* nie występował w *Ordo Missae* z 1962 roku¹²⁹. Obrzęd komunikowania wiernych rozpoczął się od ukazania wiernym hostii (*Ecce Agnus*), którą kapłan trzymał nad puszką lub pateną¹³⁰. Wierni natomiast trzykrotnie, bijąc się w piersi, odpowiadali kapłanowi na jego wezwanie (*Dómine, non sum*), po czym kapłan przystępował do udzielania im Komunii Świętej¹³¹. Skrócono przy tym formułę, która towarzyszyła temu obrzędowi, do słów: „Corpus Christi”, z odpowiedzią wiernego: „amen”¹³². W ten sposób dodano do liturgii kolejny dialog oraz uproszczono obrzęd, znosząc czynienie hostią znaku krzyża¹³³. Warto przy tym wspomnieć, że 7 III 1965 r. wydano obrzędy komunikowania wiernych pod obiema postaciami, wychodząc tym naprzeciw oczekiwaniom Soboru Watykańskiego II postulującego przywrócenie do liturgii tego sposobu udzielania Komunii Świętej wiernym¹³⁴. Nie wchodząc w szczegóły rytu udzielania Komunii Świętej pod obiema postaciami, należy odnotować cztery formy spożywania w ten sposób Najświętszego Sakramentu: bezpośrednie picie z kielicha, spożywanie Krwi Pańskiej przez picie z rurki, komunikowanie

¹²⁵ Zob. OM/65 49. Dawniej polecano kapłanowi wykonywać ten gest podczas każdej liturgii: „Inclinatus Sacramento, iunctis manibus, et ter pectus percuteus, intellegibili voce dicit: Agnus Dei, qui tollis [...]” (MR/62 317–18).

¹²⁶ Zob. KL 50.

¹²⁷ Zob. MR/62 318–21; OM/65 50–53.

¹²⁸ Zob. KL 50.

¹²⁹ Jedyna wzmianka o Komunii Świętej wiernych miała miejsce w rubryce umieszczonej po modlitwie poprzedzającej przyjęcie przez kapłana Komunii Świętej pod postacią Krwi Pańskiej: „Quo sumpto, si qui sunt communicandi, eos communicet, atequam se purificet” (MR/62 321).

¹³⁰ Zob. OM/65 53.

¹³¹ Zob. OM/65 53.

¹³² Zob. OM/65 53.

¹³³ Zob. KL 30, 50.

¹³⁴ Zob. KL 55.

wiernych przez picie Krwi Pańskiej z łyżeczki oraz przyjmowanie Komunii poprzez zanurzenie¹³⁵. W ten sposób Komunię Świętą mogły wówczas przyjmować: osoby przyjmujące święcenia podczas Mszy święceń, diakoni i subdiakoni (w Mszy pontyfikalnej i solennej), opaci w Mszy benedykcji oraz w jubileusze, dziewice w Mszy konsekracji oraz w jubileusze, członkowie zakonów w Mszy ślubów oraz w jubileusze, małżonkowie w Mszy sakramentu małżeństwa oraz w jubileusze, nowo ochrzczeni dorośli w Mszy sakramentu chrztu, nowo bierzmowani w Mszy sakramentu bierzmowania, ochrzczeni powracający do Kościoła, kapłani niekoncelebrujący w większych celebracjach i zakonnicy w Mszach konwentualnych¹³⁶. W ten sposób zaadoptowano oraz rozszerzono listę okoliczności sprzyjających udzielaniu Komunii Świętej pod obiema postaciami, którą przedstawiała soborowa Konstytucja o liturgii świętej¹³⁷.

W trakcie udzielania wiernym Komunii Świętej należało recytować lub śpiewać antyfonę na Komunię, rozpoczynając jej wykonanie w momencie przyjmowania przez kapłana Najświętszego Sakramentu, który z kolei nie miał jej prywatnie powtarzać¹³⁸. Jedyne w Mszy recytowanej należało odmówić antyfonę na Komunię po puryfikacji¹³⁹. Ten przepis był wyrażeniem wspólnotowego charakteru liturgii¹⁴⁰.

Obrzęd puryfikacji (*Corpus tuum*) nie został poddany modyfikacjom¹⁴¹. Również sposób odmawiania modlitwy po Komunii pozostał tożsamy z dawną formą celebrowania tej części liturgii mszalnej¹⁴². W ten sposób zachowano dawne obrzędy Mszy Świętej¹⁴³.

¹³⁵ Zob. *Ritus Communionis sub utraque specie*, editio typica (Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965), 3.

¹³⁶ Zob. *Ritus Communionis sub utraque specie* (1965), 1.

¹³⁷ Zob. KL 55.

¹³⁸ Zob. OM/65 54.

¹³⁹ Taka norma została zawarta w *Ritus Servandus*. Zob. *Ritus Servandus in celebratione Missae* (1965), 84.

¹⁴⁰ Zob. KL 27.

¹⁴¹ Zob. OM/65 55.

¹⁴² Zob. OM/65 56. Warto przy tym zauważyć, że choć kolektę można było odmawiać z pulpitu, to modlitwę po Komunii odmawiano sprzed ołtarza. Zob. *Ritus Servandus in celebratione Missae* (1965), 84.

¹⁴³ Zob. KL 50.

Obrzędy zakończenia (Msza wiernych)

Ceremonie obrzędów zakończenia składały się jedynie z pozdrowienia wiernych (*Dóminus vobiscum*), słów rozesłania (*Ite, missa est*), modlitwy do Trójcy Świętej (*Pláceat*) i błogosławieństwa (*Benedicat*)¹⁴⁴. Zdecydowano się więc opuścić ostatnią Ewangelię¹⁴⁵. Przepuszczalnie zabieg ten wynikał z chęci uproszczenia obrzędu mszalnego poprzez wyeliminowanie z niego tego, co stało się niezbyt istotnym dodatkiem¹⁴⁶. Wszakże odczytywanie prologu Ewangelii według św. Jana na końcu obrzędów mszalnych zostało dołączone do liturgii ok. XIII wieku¹⁴⁷.

Warto przy tym zauważyć, że zachowano dawny podział na trzy formuły kończące celebrację: „*Ite, missa est*” (podstawowa), „*Benedicámus Dómino*” (odmawiana w Mszach, po których następowała procesja) i „*Requiescant in pace*” (odmawiana w Mszach za zmarłych)¹⁴⁸. Podobnie też zachowano rubrykę, mówiącą o tym, że jeśli w Mszy Świętej występowała jedna z dwóch ostatnich form rozesłania, należało opuścić udzielenie wiernym błogosławieństwa¹⁴⁹. W takim wypadku kapłan odmawiał modlitwę do Trójcy Świętej (*Pláceat*), całował ołtarz, schodził przed jego stopnie, oddawał mu cześć i podążał do zakrystii¹⁵⁰. Wykonywał więc wszystko tak jak dawniej, poza odczytywaniem ostatniej Ewangelii, która – jak wspomniano – nie występowała już w odnowionej liturgii¹⁵¹.

Na końcu tego omówienia warto dodać wzmiankę o kwestii języka celebracji, który niewątpliwie odróżniał nowe *ordo missae* od dawnego. Otóż już w 21 IV 1964 r. wydano wskazania na temat zakresu stosowania w liturgii języka narodowego¹⁵². Zamieszczono w nich stwierdzenie, że język narodowy podczas

¹⁴⁴ Zob. OM/65 56–60.

¹⁴⁵ Zob. MR/62 327.

¹⁴⁶ Zob. KL 50.

¹⁴⁷ Zob. Raffa, *Liturgia eucaristica*, 490.

¹⁴⁸ Zob. OM/65 56.

¹⁴⁹ Zob. OM/65 60.

¹⁵⁰ Zob. OM/65 60.

¹⁵¹ Zob. MR/62 325–27. W nowym *ordo missae* opuszczono jednak rubrykę odnoszącą się do Mszy pontyfikalnej.

¹⁵² Warto przy tym zauważyć, że kwestia języka narodowego w liturgii budziła dość duże zainteresowanie biskupów z całego świata. Zob. Frederick R. McManus, *Thirty Years of Liturgical Renewal: Statements of the Bishops' Committee on the Liturgy* (Washington, D.C.: United States Catholic Conference, 1987), 23. Niektórzy wskazują, że największą grupę biskupów postulujących wprowadzenie języka narodowego do liturgii stanowili duchowni z krajów misyjnych. Zob. Bartłomiej Matczak, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna: studium na podstawie zbiorów archiwum w Camaldoli*, Modlitwa Kościoła 15 (Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, 2013), 56–62.

Mszy Świętej mógł być obecny w czytaniach mszalnych i śpiewach międzylekcyjnych, modlitwie wiernych, śpiewach części stałych i zmiennych, aklamacjach, pozdrowieniach, dialogach, *Modlitwie Pańskiej* i we wprowadzeniu do niej, embolizmie, obrzędach Komunii wiernych, modlitwach prezydenjalnych oraz modlitwie nad ludem¹⁵³. W ten sposób odpowiedziano na soborowe wskazanie odnoszące się do możliwości wprowadzenia do liturgii języków narodowych¹⁵⁴.

Zakończenie

Arcybiskup Piero Marini wskazywał na to, że rok 1965 stanowił datę historyczną dla liturgii rzymskiej¹⁵⁵. Nic w tym dziwnego, gdyż *Ordo Missae* z 1965 r. stanowiło praktyczne odzwierciedlenie teoretycznych założeń soborowej odnowy liturgicznej w odpowiedniej księdze, co jest o tyle ważne, o ile każda zmiana liturgiczna dokonana w ostatnim roku trwania Soboru Watykańskiego II znajdowała swoje uzasadnienie w tekście Konstytucji o liturgii świętej¹⁵⁶.

W niniejszej publikacji starano się ukazać wymiar, w jakim zaadaptowano soborowe nauczanie do dzieła odnowy liturgicznej¹⁵⁷. Numer 50 soborowej Konstytucji o liturgii świętej doczekał się swojej implementacji poprzez: postawienie na większy udział ludu w dialogach liturgicznych, opuszczenie Psalmu 42; dopuszczenie do odczytywania lekcji mszalnych także tych, którzy nie mieli święceń lektoratu; zmodyfikowanie gestów kapłana podczas doksológii końcowej; nakazanie wspólnego odmawiania *Modlitwy Pańskiej*; zmianę gestów kapłana podczas embolizmu; nakazanie głośnego odmawiania niektórych części Mszy Świętej, dotychczas wypowiadanych po cichu (sekrety i embolizmu); zmianę formuły komunikowania wiernych; opuszczenie ostatniej Ewangelii¹⁵⁸. Wychoząc naprzeciw numerowi 51 przywołanego dokumentu, zmodyfikowano lekcje mszalne w niektóre dni roku liturgicznego¹⁵⁹. Nakaz głoszenia homilii w Mszach z udziałem ludu w niedziele i obowiązujące święta był odzwierciedleniem woli

¹⁵³ Zob. Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia, "Decretum typicum," *Notitiae* 1, nos. 1–4 (1965), 9.

¹⁵⁴ Zob. KL 36, 54.

¹⁵⁵ Zob. Piero Marini, *Jak celebrować Eucharystię?*, trans. Danuta Piekarcz (Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2014), 20.

¹⁵⁶ Z niej bowiem wypływała odnowa liturgii. Zob. Robert Cabié, *The Eucharist*, 190.

¹⁵⁷ Zob. Barba, *La riforma conciliare dell'«Ordo missae»*, 157.

¹⁵⁸ W ten sposób ukazano właściwy związek poszczególnych części Mszy Świętej, upraszczając (a niekiedy opuszczając) poszczególne obrzędy liturgiczne. Zob. KL 50.

¹⁵⁹ Dzięki temu przedstawiono wiernym więcej tekstów biblijnych. Zob. KL 51.

ojców soborowych wyrażonej w numerze 52 Konstytucji o liturgii świętej¹⁶⁰. W te same dni miano także wykonywać modlitwę powszechną, której przywrócenie stało się postulatem numeru 53 wzmiankowanego tekstu¹⁶¹. Soborowa konstytucja dawała także możliwość częściowego wprowadzenia do liturgii języka narodowego, który był obecny w liturgii z 1965 roku¹⁶². Nowy obrzęd Mszy Świętej posiadał także ryt udzielania Komunii Świętej pod obiema postaciami, którego wprowadzenie w życie Kościoła w szerszym zakresie także postulowała soborowa konstytucja¹⁶³. To samo miało miejsce w aspekcie praktyki koncelebracji obecnej w rycie z 1965 roku¹⁶⁴.

W ten sposób można dojść do wniosku, że odnowiona liturgia nie tylko nie zrywała z wielowiekową tradycją liturgiczną Kościoła, ale właściwie ją rozwijała, eksponując to, co w ciągu wieków zostało przyćmione mnogością znaków i pobocznych obrzędów. Znamienne jest tu sformułowanie Theodora Schnitzlera (1910–1982), który wzmiankował, że gdyby na ziemię w 1965 r. przybyli dawni papieże: Grzegorz Wielki (†604) oraz Pius V (†1572), to obaj odnaleźliby w odnowionej celebracji mszalnej swoją Mszę Świętą, która mimo niewielkich różnic, nadal byłaby – co do istoty – tym samym rytym¹⁶⁵. Ojcom soborowym chodziło bowiem nie tyle o reformowanie istoty, która nie może podlegać zmianom, ale o odnowienie pewnych elementów, które zostały dołączone do celebracji w ciągu wieków¹⁶⁶. Nie mają więc racji ci, którzy uważają, że liturgia odnowiona w 1965 r. zrywała z dawną formą celebracji, gdyż większość jej obrzędów nadal była sprawowana z dawnych ksiąg, które wówczas wciąż były w użyciu, choć czasem zmianom ulegały ich rubryki lub modlitwy¹⁶⁷.

¹⁶⁰ Nakazywała ona przywrócić praktykę głoszenia homilii – integralnej części liturgii słowa. Zob. KL 52.

¹⁶¹ Miano ją dołączać do Mszy Świętej zwłaszcza w niedziele i święta. Zob. KL 53.

¹⁶² Zob. KL 54.

¹⁶³ Zob. KL 55.

¹⁶⁴ Zob. KL 57–58.

¹⁶⁵ Zob. Schnitzler, “The Revision of the Order of the Mass,” 139.

¹⁶⁶ Zob. KL 50.

¹⁶⁷ To powiązanie było na tyle silne, że późniejsi autorzy wskazywali na możliwość adaptacji rytu koncelebry oraz komunikowania wiernych pod obiema postaciami z 1965 r. do liturgii z 1962 roku. Zob. Jean-Denis Chalufour, *Przewodnik po Mszy Świętej*, trans. Paweł Milcarek (Dębogóra, Kraków: Wydawnictwo Dębogóra; Wydawnictwo AA, 2012), 326–27.

Bibliografia

- Amiot, François. *Missa e sua história*. São Paulo: Flamboyant, 1958.
- Barba, Maurizio. *La riforma conciliare dell'«Ordo missae»: Il percorso storico-redazionale dei riti d'ingresso, di offertorio e di comunione*. Roma: CLV, 2008.
- Bouyer, Louis. *Liturgie und Architektur*. Freiburg im Breisgau: Johannes Verlag, 1993.
- Braga, Carlo. "Commentary on the Instruction." In *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the Sacred Liturgy*, edited by Annibale Bugnini and Carlo Braga, 327–424. New York: Benziger, 1965.
- Bugnini, Annibale. *The Reform of the Liturgy: 1948–1975*. Translated by Matthew Joseph O'Connell. Collegeville, MN: Liturgical Press, 1990.
- Cabié, Robert. *The Eucharist*. Vol. 2 of *The Church at Prayer: An Introduction to the Liturgy*, translated by Matthew Joseph O'Connell. Collegeville, MN: Liturgical Press, 1985.
- Canon Missalis*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Cantus pro concelebatione*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Chalufour, Jean-Denis. *Przewodnik po Mszy Świętej*. Translated by Paweł Milcarek. Dębogóra, Kraków: Wydawnictwo Dębogóra; Wydawnictwo AA, 2012.
- Cichy, Stefan. "Odnowa liturgiczna Soboru Watykańskiego II. Rzeczy dokonane – idee przewodnie – perspektywy." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 39, no. 1 (1986): 4–15. <https://doi.org/10.21906/rbl.1513>.
- Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia. *De oratione communi seu fidelium*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1966.
- Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia. "Decretum typicum." *Notitiae* 1, nos. 1–4 (1965): 9.
- Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia. "Epistola in Missa Sabbati post Dominicam Tertiam in Quadragesima substituenda est per Epistolam Dominicæ XXI Pentec., Roma 1965." *Wrocławskie Wiadomości Diecezjalne* 20 (1965): 15–16.
- Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia. "Ordo Lectionum per ferias." *Notitiae* 2, no. 13 (1966): 6–7.
- Dullak, Kazimierz. "Stół czy stoły Słowa Bożego?" *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*, no. 21 (2014): 241–53.
- Ioannes XXIII. "Ad moderatores iuventutis italicae Actionis Catholicae." In *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*, seria I, 1:10. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1960.
- Jounel, Pierre. "Sacramentals and Blessings." In *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the Sacred Liturgy*, edited by Annibale Bugnini and Carlo Braga, 188–93. New York: Benziger, 1965.
- Jungmann, Josef Andreas. *El sacrificio de la misa: Tratado histórico-litúrgico*. Madrid: Editorial Católica; Herder, 1951.
- Jungmann, Joseph Andreas. *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*. Translated by Teresa Lubowiecka. Kraków: Tyniec – Wydawnictwo Benedyktynów, 2013.
- Kunzler, Michael. *Liturgia Kościoła*. Translated by Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum, 1999.
- Marini, Piero. *Jak celebrować Eucharystię?* Translated by Danuta Piekarz. Kraków: Wydawnictwo Salvator, 2014.

- Matczak, Bartłomiej. *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna: studium na podstawie zbiorów archiwum w Camaldoli*. Modlitwa Kościoła 15. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, 2013.
- McManus, Frederick R. *Thirty Years of Liturgical Renewal: Statements of the Bishops' Committee on the Liturgy*. Washington, D.C.: United States Catholic Conference, 1987.
- Michalek, Roman. "Zmiany obrzędowe wprowadzone przez instrukcję do konstytucji o św. liturgii z 26 IX 1964." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 18, no. 5 (1965): 280–92. <https://doi.org/10.21906/rbl.3021>.
- Missale Romanum ex Decreto SS. Concilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962.
- Ordo Missae*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Pope, Charles. "A Look at the 'Actual Mass' of Vatican II: The 1965 Missal." <https://blog.adw.org/2015/01/a-look-at-the-actual-mass-of-vatican-ii-the-1965-missal/>.
- Raffa, Vincenzo. *Liturgia eucaristica: Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano, 1998.
- Reid, Alcuin. "Sacrosanctum concilium and the Reform of the Ordo Missae." *Antiphon* 10, no. 3 (2006): 277–95.
- Ritus Communionis sub utraque specie*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Ritus Servandus in celebratione Missae*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962.
- Ritus Servandus in celebratione Missae*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Roche, Arthur. "The Roman Missal of Saint Paul VI: A Witness to Unchanging Faith and Uninterrupted Tradition." *Notitiae* 56 (2020): 248–58.
- Rubrica Generalis Missalis Romani*. Editio typica. Roma: Typis Polyglottis Vaticanis, 1962.
- Ryan, Fergus. *Canimus, Sine Fine Dicentes: The Origin and Development of the "Dialogue Mass" and Its Influence on the Preparation of the Missale Romanum of 1970*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2021.
- Sacra Rituum Congregatio. "Decretum pro Dioecesium Europae. Missa propria de S. Benedicto Abbate, Europae Patrono, probatur et editur." *Acta Apostolica Sedis* 57 (1965): 542–44.
- Sacra Rituum Congregatio. "Decretum. Ordo Missae, «Ritus servandus in celebratione Missae» et «De defectibus in celebratione Missae occurrentibus» eduntur." *Acta Apostolica Sedis* 57 (1965): 408–9.
- Schnitzler, Theodore. "The Revision of the Order of the Mass." In *The Commentary on the Constitution and on the Instruction on the Sacred Liturgy*, edited by Annibale Bugnini and Carlo Braga, 137–39. New York: Benziger, 1965.
- Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. 1964.
- Tucker, Jeffrey. "The 1965 Ordo Missae," July 21, 2007. <https://www.newliturgicalmovement.org/2007/07/1965-missal-other-extraordinary-form.html>.

DAWID MAKOWSKI – student teologii w Akademii Katolickiej w Warszawie oraz na Papieskim Uniwersytecie św. Anzelma w Rzymie; członek Komisji Liturgicznej Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, koordynator projektu „Z pasji do liturgii”. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół reformy liturgicznej oraz zagadnienia posług stałych dla świeckich.